

Overijssel na Corona

Eerste resultaten juni 2020

Let op: deze notitie is geschreven op basis van de informatie die begin juni beschikbaar was en er is gebruik gemaakt van de opbrengst van een online bijeenkomst georganiseerd door het Trendbureau Overijssel. Sindsdien zijn de coronamaatregelen weer aangepast, is er weer een groei in het aantal besmettingen, zijn er nieuwe discussies over hoe het virus te bestrijden en is er binnen de EU overeenstemming bereikt over het Europese Herstelfonds. Dit alles kan de onderstaande analyse weer in een ander daglicht zetten. Dit zal in een volgende versie verwerkt worden.

Wel hebben we leessuggesties opgenomen van stukken die na half juni verschenen zijn.

TRENDBUREAU OVERIJSSSEL

Overijssel na Corona

De wereldwijde coronacrisis heeft grote gevolgen voor onze samenleving en economie. Niet alleen nu, ten tijde van de maatregelen die genomen zijn om verder verspreiding van het virus in te dammen, ook op langere termijn. Het zijn echter niet alleen de gevolgen van de maatregelen die nu zichtbaar worden. De crisis lijkt ook een katalysator voor ontwikkelingen die al langer gaande zijn. En daarmee fungeert deze crisis ook als een lakmoesproef voor de veerkracht van onze samenleving en economie.

Al in de eerste weken van de crisis kwamen mensen met analyses en verwachtingen over de gevolgen van de crisis. Diverse landelijke denktanks¹ hebben de opdracht gekregen om te adviseren over herstelbeleid. Dat suggereert dat we 'terug' willen naar de situatie van voor dat het coronavirus grip kreeg op onze samenleving. In hun eerste rapporten geven ze echter aan dat we ons moeten richten op een duurzamere economie en samenleving. Niet 'herstel' zou centraal moeten staan, maar innovatie en verandering.

Deze crisis vraagt ook op regionale schaal om een heroriëntatie op de toekomst: zijn de verwachtingen en doelen die we voor de crisis hadden voor toekomst van Overijssel nog de verwachtingen en doelen die we nu zouden willen formuleren?

Wat is de blijvende impact van de crisis op onze economie en samenleving? Op dit moment is iedere richting van een antwoord op deze vraag omkleed met onzekerheden. Wie te snel conclusies wil trekken loopt het risico zijn ogen te sluiten voor die onzekerheden. Daarom is het belangrijk om te verkennen wat er gaande is, en te doordenken wat dat ons leert over de kwetsbaarheden en kracht van Overijssel. Om onzekerheden scherp in beeld te krijgen en oude en nieuwe beelden over de toekomst op waarde te schatten.

¹ Denktank Coronacrisis (21-05-20) [Contouren van een intelligent herstelbeleid](#), Briefadvies Planbureaus CPB, SCP en PBL (28-05-20) [Aandachtpunten voor een herstelbeleid](#)

Aanzet tot een verkenning aan de hand van thema's

Dit document geeft het resultaat van een globale eerste verkenning naar vraagstukken en onzekerheden rondom de langetermijneffecten van COVID-19 in Overijssel, toegespitst op acht thema's. Ingrediënten voor deze verkenning zijn een op Overijssel toegespitste discussienotitie en een online discussie op 11 juni met zo'n 70 deelnemers uit verschillende sectoren² (uit met name Overijssel). De discussienotitie is gebaseerd op de notitie 'Nederland Na Corona' die is opgesteld voor een bijeenkomst met strategen van diverse overheden (georganiseerd voor strategen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de gemeentes Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Kampen, BrabantKennis en het Trendbureau Overijssel).

Op basis van deze eerste globale verkenning zal het Trendbureau Overijssel komen tot een selectie van onderwerpen die in het najaar van 2020 verder worden uitgewerkt.

Leeswijzer

We beschrijven eerst de drie meest opvallende conclusies tot nu toe. Vervolgens lichten we deze per thema toe.

- Samen leven – samenleving
- Economie en bedrijvigheid
- Arbeidsmarkt
- Rol van de overheid
- Fysieke leefomgeving: wonen, werken en recreëren
- Overijssel grensoverschrijdend
- Digitalisering, data en ICT
- Klimaat en water

Per thema is een korte kenschets van Overijssel opgenomen alsook aantal literatuurverwijzingen om verder te lezen.

² Bestuurders, volksvertegenwoordigers, (beleids)medewerkers van (semi) overheden, onderwijs, zorg, woningbouw, ondernemers en adviesbureaus.

Hoofdconclusies

Op basis van het verzamelde materiaal tot nu toe zien we dwars door alle thema's heen drie hoofdconclusies.

De coronacrisis zet de spotlights op kwetsbaarheden

Door de coronacrisis is men niet heel anders gaan denken over de diverse thema's. De crisis heeft er wel voor gezorgd dat kwetsbaarheden binnen de thema's veel zichtbaarder zijn geworden. Kwetsbaarheden waar we voor de crisis al wel zorgen over hadden, maar soms toch ook weer aan de aandacht ontsnapt, kwamen als het ware in de spotlights te staan. Overigens geldt soms ook dat sommige zaken veel beter gaan dan dat we van tevoren verwacht hadden.

Onder druk is veel mogelijk

Onder druk van de crisis bleek ook veel juist wel mogelijk. De veerkracht en het aanpassingsvermogen van (sommige) mensen en organisaties is groter gebleken dan verwacht. Veranderingen, en bepaalde samenwerkingsprocessen die voor de crisis heel veel tijd vroegen, hebben in de crisis opeens vleugels gekregen. Waarbij wel de vraag gesteld wordt hoe duurzaam die veranderingen zijn.

Nieuwe vragen en behoefte aan reflectie

Samen roept dat diverse vragen op over de langere termijn ontwikkelingen. Soms zijn dit nieuwe vragen, maar soms ook oude

vragen met een nieuwe urgentie. De behoefte aan reflectie is groot. De keuze om in deze verkenning het perspectief van 'het nog even niet te hoeven weten' te kiezen spreekt aan. Tegelijkertijd wordt erkend dat het nog een uitdaging is om het nu al trekken van conclusies, uit te stellen. Zeker omdat er ook urgente vraagstukken zijn die op dit moment wel aangepakt moeten worden en er behoefte is aan houvast.

Deze drie hoofdconclusies lichten we hierna per thema toe.

Samen leven – Samenleving

Kenmerkend voor Overijssel is het omzien naar elkaar ('noaberschap'), veel vrijwilligers, actieve lokale gemeenschappen en een actief verenigingsleven. Vooral in het landelijk gebied. Inwoners van Overijssel hechten over het algemeen veel aan tradities. Ze zijn relatief behoudend en plichtsgetrouw.

Kwetsbaarheden

Verschillen tussen (groepen) mensen in de samenleving zijn nog zichtbaarder geworden: mensen die thuis kunnen werken en mensen die dat niet kunnen, mensen met of zonder inkomenszekerheid, kinderen die thuis aan school kunnen werken en kinderen die dat niet kunnen, ouderen die in verpleeghuizen wonen en ouderen die zelfstandig wonen, mensen die in een gezin wonen en mensen die een andere huishoudensvorm hebben, tussen stedelijke verdichte omgevingen, en woonomgevingen met veel ruimte.

Ook voor de crisis waren er zorgen over grote groepen mensen die moeite hadden om mee te komen in de samenleving. Echter, wie voor de crisis als 'kwetsbaar' werd gezien is niet automatisch slechter af in de crisis. Voor sommige lijkt de crisis zelfs relatief gunstig uit te pakken. Zo zijn er bijvoorbeeld scholieren en studenten waarvoor het thuisonderwijs, in een relatief prikkelarme omgeving, juist positief uitwerkt. Terwijl anderen juist veel meer last hebben van de beperking in sociale interactie.

Verder zijn er minder meldingen van 'problematiek achter de voordeur' en minder huisartsconsulten van niet corona-gerelateerde klachten. Hulpverleners maken zich zorgen omdat contact met bestaand cliënten soms moeilijker is. Dat hoeft overigens niet te betekenen dat er minder 'problematiek achter de voordeur' is, of dat mensen minder gezondheidsklachten hebben. Ook niet dat er meer is. Directe conclusies hieraan verbinden is lastig. We weten het gewoon niet.

De waarde van het menselijk contact is door het ontbreken ervan voor velen zichtbaar geworden. Dat geldt niet alleen voor contacten in de familiesfeer. Juist voor contact met mensen in het algemeen, bijvoorbeeld via werk en opleiding, sport- en cultuurverenigingen, en evenementen. Menselijk contact in de zorg, het onderwijs, en de democratie bedient meer dan enkel een effectieve en efficiënte uitvoering van taken. Het gaat in de zorg niet alleen om de gezondheid van het lichaam, in het onderwijs niet alleen om de overdracht van kennis, en in de democratie niet alleen om een efficiënte besluitvorming. Wat er gemist wordt door het ontbreken van menselijk contact is niet eenvoudig aan te geven, toch wordt het wel gemist. Zeker wanneer in verdrietige omstandigheden dit (fysieke) contact zo nodig is.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Voor een veerkrachtige samenleving is het contact tussen verschillende groepen (*bridging*) minstens zo belangrijk als de

zorgzaamheid binnen de eigen groep (bonding) (Trendbureau Overijssel, 2017, p.5)

Al vrij snel waren er heel veel initiatieven om mensen in de directe omgeving te helpen. De 'nabije solidariteit' bleek veel groter dan van tevoren wellicht gedacht en resulteert onder andere in een groter gevoel van vertrouwen tussen buurtgenoten onderling.

De coronamaatregelen lijken vooral bestaande kleine sociale verbanden te versterken met het kerngezin, behorende tot één huishouden, als uitgangspunt.

Verschillende groepen mensen hebben zich in korte tijd allerlei digitale vaardigheden eigen gemaakt en daarmee ook nieuwe vormen van contact. Werkgevers en onderwijsinstellingen namen maatregelen zodat thuiswerken en thuisonderwijs mogelijk werden.

Mensen hebben zich de nieuwe maatregelen rond de 1,5 meter samenleving en de 'intelligente lockdown' relatief snel eigen gemaakt. De meesten houden zich gezagsgetrouw aan de nieuwe richtlijnen, al zien we wel dat met het verstrijken van de tijd, dit minder lijkt te worden. Na de eerste 'paniek' reactie (hamsteren) is de 'rust' vrij snel teruggekeerd.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

Wat bepaalt de veerkracht van mensen? Er lijken grote verschillen te zijn in de mogelijkheden die mensen hebben om actief deel te

nemen aan de samenleving en zich aan te passen aan nieuwe omstandigheden. De oorzaak van die verschillen is echter niet altijd duidelijk. Hoe vergroot je de veerkracht van mensen en van de samenleving als geheel?

Verbinden of verwijderen? Het Nederlandse coronabeleid doet een groot beroep op de individuele verantwoordelijkheid van mensen én op de gezamenlijke of collectieve verantwoordelijkheid. Hoe inclusief moet dat 'samen' worden opgevat; hoe verantwoordelijk willen of moeten we zijn voor mensen die we niet persoonlijk kennen? Is er meer saamhorigheid ontstaan in de samenleving die ook kan helpen bij de aanpak van andere vraagstukken? Of beperkt die saamhorigheid zich steeds meer tot kleine groepen gelijkgestemden en vergroot dat juist de afstand tussen diverse groepen in de samenleving?

Wat is het belang van sport en cultuur in de samenleving? Sport en cultuur zijn in het verleden vaak benaderd vanuit een 'functioneel' perspectief. Sport voor de gezondheid en cultuur vanuit een economisch perspectief. Missen we daarmee niet juist het intermenselijke aspect van sport en cultuur dat nu zo nodig wordt gemist?

Meer lezen

SCP (2020). *Kwetsbare groepen lopen grootste risico op werkverlies en armoede*. Publicatie Kwetsbare groepen op de

arbeidsmarkt. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, 9 juli 2020.

SCP (2020). *Door coronacrisis positiever over politiek en samenleving*. Centraal Onderzoek Burgerperspectieven (COB). Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, 30 juni 2020.

Jacob, Laura, Meta van der Linden, Cecil Meeusen en Joris Boonen (2020). *Burgerzin van levensbelang voor coronabestrijding*. In: Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken d.d. 19 juni 2020.

WRR (2020). *Meer veerkracht nodig in samenleving nodig bij aanpak coronacrisis*. Wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid. Den Haag, 16 juni 2020.

SCP, CPB en PBL (2020). *Vanuit brede welvaart naar oplossingen coronacrisis kijken*. Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus: Aandachtspunten voor een herstelbeleid. 28 mei 2020.

SCP (2020). *Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, 7 mei 2020.

Dulk, prof. dr. Laura den (2020). *Werk-privé balans in crisistijd*. Vereniging voor Bestuurskunde. Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 6 mei 2020.

Het Parool (2020). *Zes wetenschappers, één kwestie: welke keuzes maken we nu voor straks?* Amsterdam, 3 mei 2020.

Movisie (2020). *Experts over bedreigingen en kansen na de coronacrisis*. Movisie. Kennis en aanpak van sociale vraagstukken. Utrecht, 1 mei 2020.

Binnenlands Bestuur (2020). *Kwetsbare groepen zijn grootste zorg gemeenten*. Publicatie 1 mei 2020

The Economist (2020). *Closing schools for covid-19 does lifelong harm and widens inequality*. 30 april 2020.

Baggerman, Kasper (2020). *Eenzaamheid en vervreemding door wegvallen openbare ruimte*. In: Stadszaken. Dagelijks nieuws over de fysieke leefomgeving. 16 april 2020.

Crone, prof. dr. Eveline (2020). *Het puberbrein in tijden van corona*. Interview NPO Radio 1. 10 april 2020.

Bergamini, Enrico (2020). *How COVID-19 is laying bare inequality*. Blog op www.bruegel.org. 31 maart 2020.

Fisher, Max en Emma Bubola (2020). *As Coronavirus Deepens Inequality, Inequality Worsens Its Spread*. The New York Times. 16 maart 2020.

Trendbureau Overijssel (2017) *Grote tegenstellingen – Wat doen we ermee*. Verkenning Trendbureau Overijssel. Zwolle, 28 juni 2017.

Economie en bedrijvigheid

Overijssel heeft 82.000 bedrijven en instellingen. Kenmerkend is het grote aantal familiebedrijven en veel MKB-bedrijven. De meeste bedrijven zijn er in de groot- en detailhandel, advies en onderzoek, gezondheids- en welzijnszorg, bouw en land- en tuinbouw.

Kwetsbaarheden

De coronacrisis heeft een grote impact op de economie. Het CPB heeft in maart al aangegeven te verwachten dat een langere periode van recessie onvermijdelijk is. Het IMF voorspelt een krimp in de Nederlandse economie van 7,5% in 2020. Ook bedrijven in Overijssel zullen daar de gevolgen van merken.

Dat de economie en bedrijvigheid in Overijssel staan los staat van de mondiale economie is geen nieuw inzicht. De crisis toont echter wederom hoe sterk die verbondenheid is en hoe afhankelijk onze economie is van goed functionerende mondiale productieketens, goederenvervoer en personenvervoer (arbeidskrachten én klanten-/consumenten).

Daar komt bij dat de grote focus op efficiëntie (just-in-time) bedrijven gevoeliger heeft gemaakt voor externe verstoringen. Voorraden zijn vaak zeer gering of eenvoudig weg ontbreken.

Er zijn grote verschillen tussen bedrijven. Zwaar getroffen zijn bedrijven die afhankelijk zijn van reismogelijkheden en fysieke

aanwezigheid van hun klanten, zoals de recreatie & toerisme sector die in Overijssel relatief groot is. Andere bedrijven hebben juist hun omzet zien stijgen in de afgelopen maanden, bijvoorbeeld door een sterke toename van online verkopen. Zo bleek de voor de coronacrisis gemaakte keuze van Airport Twente om zich te richten op het parkeren, onderhoud en repareren van vliegtuigen wel heel gelukkig uit te pakken ([parkeren Airport Twente](#))

Veel maatschappelijke opgaven leunen sterk op de inzet van bedrijven: de transitie naar een circulaire economie, energietransitie, en sociaal beleid leunt op de werkgelegenheid die bedrijven bieden. Wat zijn de gevolgen voor die opgaven als bedrijven in zwaar weer komen? Wat zijn de gevolgen voor de langere termijn ontwikkelingen van de economie als er nu minder aandacht is voor innovatie en R&D? Wat als er minder stageplaatsen en banen zijn voor de 'werknemers' van de toekomst?

Veel kleinere bedrijven hebben moeite de snelheid van de veranderingen en de daaraan gerelateerde stroom van informatie bij te benen.

De betrouwbaarheid en capaciteit van internetverbindingen (glasvezel) en ICT-faciliteiten, niet alleen bij bedrijven zelf, ook in de woning van medewerkers, zijn in de crisis belangrijker dan die van meer traditionele infrastructurele voorziening zoals wegen en OV-verbindingen.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Er zijn grote verschillen in de mate van wendbaarheid en aanpassingsvermogen in deze crisis tussen verschillende bedrijven/ondernemers. Dat verschil lijkt maar ten dele verklaard te kunnen worden door het type bedrijvigheid van de onderneming.

Sommige bedrijven wisten zich snel aan te passen, en kansen te pakken die de crisis bood. Veel MKB'ers lijken deze crisis te willen aanpakken om ook op gebied van de transitie naar de circulaire economie door te pakken. Ook aandacht voor lokale producten is gegroeid.

Overheden en bedrijfsleven hebben elkaar snel weten te vinden. Dankzij goede regionale netwerken weten bedrijven elkaar ook onderling te vinden (Noaberschap 5.0).

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

Een prangende vraag is hoelang de recessie zal duren en of overheden gaan bezuinigen of juist anticyclisch investeren.

De crisis heeft de wens voor een economische ontwikkeling vanuit een breed welvaartspectief nog duidelijker op de agenda gezet. Het lastige is dat er geen 'silver bullet' is voor zo'n economische ontwikkeling. Het is een zoektocht naar balans. Tussen stimulering van lokale en regionale economie en verbinding met de internationale en mondiale economie. Een balans tussen aandacht

voor zelfstandig ondernemers, MKB bedrijven én grote ondernemers, en tevens een balans tussen fysiek en online. Alsook een balans in samenwerking tussen private ondernemers en (semi)publieke organisaties, met een evenwichtige verdeling van private én publieke kosten, baten en risico's.

De crisis biedt een kans voor de Overijsselse economie om juist nu de innovatieve duurzame bedrijven binnen Overijssel te ondersteunen, en om een slag te slaan in het versterken van de circulaire economie of duurzame landbouw.

Meer lezen

RLI (2020). *Kies na coronacrisis voor groen herstel*. Advies 'Groen uit de crisis'. Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. Den Haag, 10 juli 2020.

ABN AMRO (2020). *Nederland na Corona in vier scenario's*. Ondernemen is vooruitzien #meedenkers. Amsterdam, 8 juli 2020.

Stec Groep (2020). *Onderzoek: 90% gemeenten verwacht impuls circulaire economie door coronacrisis*. Stec Groep. Arnhem, 29 juni 2020.

OECD (2020). *The world economy on a tightrope*. OECD Economic Outlook, June 2020. Parijs, 18 juni 2020.

SCP, CPB en PBL (2020). *Vanuit brede welvaart naar oplossingen coronacrisis kijken*. Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus: Aandachtspunten voor een herstelbeleid. 28 mei 2020.

Den Butter en Webers (2020) *Er is een Hanze alternatief voor de nieuwe economie* 21 mei 2020.

ESB (2020). *De ramingen voor de schade aan de economie buitelen over elkaar heen*. Blog Wim Suyker, 3 april 2020.

CPB (2020). *Scenario's coronacrisis: recessie onvermijdelijk, oploop staatsschuld blijft te dragen*. Centraal Cultureel Planbureau, 26 maart 2020.

Port of Logistics Overijssel. *Monitor economische impact coronavirus in Overijssel*.

<https://www.stichtingdigitaledorpspleinen.nl>

IMF website rond COVID-19

Arbeidsmarkt

Overijssel heeft ongeveer 550.000 arbeidsplaatsen waarvan het merendeel in de groot- en detailhandel, gezondheids- en welzijnzorg en de industrie. Meeste banen zijn er in Twente: vooral in de groot- en detailhandel, industrie en bouw. De regio is door de aanwezigheid van veel bouwbedrijven conjunctuurgevoelig.

Kwetsbaarheden

Al voor de coronacrisis waren er in Overijssel veel lastig in te vullen vacatures, met name in de bouw en techniek. Zorgen bestaan er over vergrijzing en een krimpende beroepsbevolking (volgens prognoses van PBL en CBS uit 2019 vooral in het oosten van Overijssel) met een mogelijk tekort aan arbeidskrachten voor een groeiende zorgvraag. Tegelijkertijd zijn er veel jongeren met een mbo-opleiding die, ook voor de crisis al, moeilijk aan het werk komen.

De grote verschillen in baan- en werkzekerheid, die voor de crisis al in de aandacht stonden, zijn door de crisis in een scherper licht komen te staan. Zo toonde de bankencrisis van 2008 eerder al aan hoe kwetsbaar de inkomenszekerheid van zzp'ers en mensen met flexibele contracten is. Nu werd al vrij snel na de lockdown zichtbaar hoe klein de financiële buffer is van mensen met flexibele arbeidscontracten alsook van grote groepen zzp'ers. Met als gevolg een groot beroep op de collectieve publieke middelen bij economische tegenwind.

Naast deze voor de crisis al bekende verschillen op de arbeidsmarkt, maakten we in de crisis opeens onderscheid tussen 'vitale beroepen' (zoals vakkenvullers in supermarkten) en diensten waar we blijkbaar best even zonder konden. Er ontstond een verschil tussen mensen die afhankelijk zijn van een fysieke werkplek en fysiek contact met klanten/cliënten en mensen die, zolang er een goede internetverbinding is, hun werk overal kunnen uitvoeren. Mede daardoor blijkt de geschiktheid van de eigen woning en thuissituatie als werkplek, opeens een factor van arbeidswelbevinden te zijn geworden. Tegelijkertijd zijn zorgen over de productiviteit van thuiswerken van voor de crisis niet uitgekomen. Sommigen geven zelfs aan dat de efficiëntie van overleggen en het gemak waarmee afspraken tot stand komen, sterk zijn toegenomen.

Dit neemt niet weg dat het nog lang niet duidelijk is wat de langere termijn gevolgen van de enorme beperking in fysiek contact tussen collega's zullen zijn, wat betreft arbeidsproductiviteit en welbevinden. Wat de crisis wel duidelijk maakt, is dat werk en onderwijs ook een sociale betekenis hebben (zie ook samenleving).

De crisis heeft veel impact op jongeren: studievertraging, onvoldoende stageplekken en onzekerheid over het vinden van een baan.

Arbeidsmigranten blijken te werken in voor de voedselvoorziening belangrijke beroepen (distributiecentra, slachterijen, tuinbouw). De kwaliteit van de arbeidsvoorzieningen (huisvesting, transport,

inrichting van de werkplek) is daarbij een punt van zorg. Recent is hierbij ook de zorg gekomen over gezondheidsrisico's die in deze beroepen spelen door de manier van (samen)werken.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Grote groepen mensen bleken in staat hun 'gewone' werkzaamheden relatief makkelijk te verplaatsten naar een digitale werk- en overlegomgeving, waarbij de eigen woning werd ingericht tot werkplek.

Tijdens de onlinebijeenkomst zijn verschillende voorbeelden genoemd van projecten en ontwikkelingen in Overijssel die kunnen bijdragen aan oplossingen voor problemen en meer balans op de arbeidsmarkt.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

De coronamaatregelen hebben het noodzakelijk gemaakt dat veel werk, overleg en onderwijs gedigitaliseerd is. Maar hoe duurzaam is die verandering als de noodzaak er op den duur niet meer is?

Wat zijn de gevolgen van de huidige crisis voor mensen die juist in deze tijd een baan/werk zoeken (in het bijzonder jongeren)?

Al voor de crisis was het belang van wendbaarheid in de arbeidsmarkt een belangrijk thema. Een veerkrachtige arbeidsmarkt blijkt niet alleen af te hangen van het aanpassingsvermogen van

werkenden, maar ook van de manier waarop aanpassingen gefaciliteerd worden en waar de (financiële) risico's, die samenhangen met veranderingen, neergelegd worden.

Wat betekenen de verschillen in mogelijkheden om 'op afstand te werken' en de mate van 'vitaal beroep' op de langere termijn? En wat betekent dit voor onze visie op de arbeidsmarkt? Zal de crisis leiden tot nieuwe verhoudingen tussen werk- en inkomenszekerheden? Hoe ziet een mogelijk verschuiving in de waardering en inkomens van diverse beroepen er uit? Hoe zit het met de balans tussen werk en privé?

Meer lezen

SCP (2020). *Kwetsbare groepen lopen grootste risico op werkverlies en armoede*. Publicatie Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Sociaal en Cultureel Planbureau, 9 juli 2020.

CPB (2020a). *Crisis op de arbeidsmarkt: wie zitten in de gevarenzone?* Centraal Planbureau. Den Haag, 26 juni 2020.

UWV (2020a). *Inventarisatie van acute personeelstekorten en –overschotten. Arbeidsmarkteffecten corona-crisis*. 26 juni 2020.

ABN AMRO (2020). *Ondanks corona en hoger arbeidsaanbod blijft mismatch op arbeidsmarkt aanwezig*. Amsterdam, 5 juni 2020.

UWV (2020b). *Coronacrisis: impact op de werkgelegenheid verschilt per sector*. 4 juni 2020.

SCP (2020) *Arbeidsmarkt in kaart: werkenden en niet-werkenden editie 2*. Aandachtspunten voor een herstelbeleid. Centraal en Cultureel Planbureau. Den Haag, 28 mei 2020.

CPB (2020b). *Arbeidsmarkt: sterke daling gewerkte uren*. Centraal Planbureau. Den Haag, mei 2020.

Kennispunt Twente (2020). *Effecten coronacrisis op Twentse werkgelegenheid naar sector. Doorrekening en verbijzondering CPB-scenario's voor Twente medio 2021*. Coronabericht 6. 21. Enschede, april 2020.

Rol van de overheid

De veranderende rol van de overheid is een onderwerp waar decentrale overheden in Overijssel al langere tijd aandacht aan schenken: bijvoorbeeld via de triple helix samenwerking in regio's en via het faciliteren van initiatieven vanuit de samenleving. Tijdens de coronacrisis zijn de rollen omgedraaid. Overheden vertalen de regels van Rijk en RIVM naar de eigen gemeente. Burgemeesters richtten zich via persoonlijke videoboodschappen tot hun burgers, inwoners maakten kennis met de Veiligheidsregio en was er de 'eigen' GGD voor de feiten. In het algemeen zijn Overijsselaars vooral betrokken bij het lokale en landelijke bestuur en in mindere mate bij het provinciebestuur. Waterschap en Europa staan nog minder op het netvlies. Het vertrouwen is het grootst in de lokale politiek (driekwart) gevolgd door provincie en Rijk.

Kwetsbaarheden

Decennialang leek het belang van een sterke overheid in de samenleving steeds kleiner te worden. Sinds de coronacrisis is de overheid echter weer veel in beeld en heeft de regie over aanpak van de crisis stevig in hand genomen. De samenleving lijkt dat niet alleen zonder veel problemen te accepteren maar kijkt ook voor de oplossing van veel problemen naar die overheid. Velen stellen dat de wijze waarop overheden omgaan met de coronacrisis bepalend zal zijn voor het vertrouwen dat mensen zullen hebben in hun overheid.

Spanningen bevinden zich tussen een korte termijn en langere-termijnaanpak. Hoewel in discussie over de problemen die door de coronacrisis zijn veroorzaakt, vaak wordt gewezen op lange-termijnvraagstukken, is de verleiding groot om enkel naar kortere-termijn oplossingen te zoeken. De 'afrekencultuur' binnen overheden, en tussen samenleving en overheid, versterkt dat.

In de crisisaanpak was nauwelijks ruimte voor de democratie. Op landelijk niveau had de Tweede Kamer een zeer kleine rol. Lokaal gezien had de gemeenteraad nagenoeg geen rol.

De aanpak werd vooral landelijk bepaald waarbij decentrale overheden verantwoordelijk waren voor de lokale vertaling ervan. Daarmee heeft het Rijk ook zaken overgenomen waar de gemeenten eigenlijk over gaan. Verder is de rol van de provincie veel minder zichtbaar.

Opvallend is hoe gezagsgetrouw mensen de ingezette richtlijnen opvolg(d)en. Tegelijkertijd wordt ook gezien hoe afhankelijk de overheid is van het draagvlak in de samenleving. Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid van mensen heeft bijgedragen aan het opvolgen van de maatregelen. Maar maakt ook dat als mensen de noodzaak van die maatregelen niet delen, ze niet opgevolgd worden.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Opvallend is de transparantie over onzekerheden bij de aanpak van de coronacrisis (met 50% van de kennis, 100% van de besluiten nemen).

De rol van wetenschappers en kennis, en de transparantie over onzekerheden daarin, is rond de aanpak van het virus veel groter en geaccepteerder dan in de aanpak van andere maatschappelijke opgaven (denk aan klimaatverandering en stikstofproblematiek).

De overheid bleek veel sterker gecentraliseerd dan van te voren gedacht. Het Rijk heeft een hele sterke sturende rol gekapt.

Het bedrijfsleven en gemeenten hebben elkaar snel gevonden en samengewerkt.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

In het crisismanagement werd een actieve en zichtbare overheid gewaardeerd en groeide het vertrouwen in de overheid. Wat dat voor de langere termijn betekent is nog heel onzeker. Wel roept het een aantal vragen op.

Kan een krachtig optredende overheid samengaan met participatieve democratie?

Wat betekenen de ontwikkelingen voor de rol van de volksvertegenwoordiging? (Die bij de crisisaanpak vrij beperkt was.)

En hoe zit het met de verhouding tussen de verschillende overheidslagen? Past onze democratie, met het perspectief van om de vier jaar verkiezingen, nog bij de lange termijn opgaven waar we ons voor gesteld zien?

Meer lezen

SCP (2020). *Door coronacrisis positiever over politiek en samenleving*. Centraal Onderzoek Burgerperspectieven (COB). 30 juni 2020.

Meurs, prof. dr. Pauline (2020). *De corona-aanpak is te centralistisch*. Artikel in Binnenlandse Bestuur 24 juni 2020.

Bekker, prof. dr. Roel (2020). *Wat leren we van andere crisis in het openbaar bestuur*. Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 9 juni 2020.

Jacob, Laura, Meta van der Linden, Cecil Meeusen en Joris Boonen (2020). *Burgerzin van levensbelang voor coronabestrijding*. In Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken d.d. 19 juni 2020.

Vereniging voor Bestuurskunde (2020). *Kracht en kwetsbaarheid van wetenschap tijdens Covid-19*. Vereniging voor Bestuurskunde. Utrecht, 18 juni 2020.

I&O Research (2020). *Verminderde democratische controle acceptabel, mits tijdelijk*. Onderzoeksrapport lokaal bestuur in tijden van corona. Amsterdam, 27 mei 2020.

Boogers, Marcel (2020). *Lokaal bestuur is cruciaal in crises*. Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 17 april 2020.

Vis, Barbara (2020). - *Besluitvorming onder condities van onzekerheid*. Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 7 april 2020.

www.coronapapers.nl

VvB (2020). *Special State of Science reek (S-SoS)*. Hoogleraren over de bestuurskundige lessen in Covid-19-crisistijd. Vereniging voor Bestuurskunde. Utrecht.

AvroTros (2020). *Vertrouwen in de overheid en zorgen over het coronavirus*. EenVandaag Opiniepanel.

<https://studioversbestuur.nl/> en podcast over digitale participatie van *Dijkwerkers Werken Door*

Lokale Democratie: *Coronavirus en de lokale democratie*

Fysieke leefomgeving: wonen, werken, recreëren

Het stedelijk gebied in Overijssel heeft ruim 648.000 inwoners en het landelijk gebied bijna 508.000 inwoners. Twente heeft de meeste inwoners en is ook het meest verstedelijkt. De provincie heeft ruim 500.000 woningen. De provincie kent twee Nationale Parken en een grote variatie aan landschappen met grote recreatieve waarde. Met name de rust en de ruimte wordt hoog gewaardeerd.

Kwetsbaarheden

Waar we voor de crisis ruimtelijk sterk onderscheid maakten tussen wonen, werken en recreëren, is dat onderscheid door de maatregelen veel lastiger geworden. Door reisbeperkingen en thuiswerkmaatregelen werken we steeds meer waar we wonen.

Thuiswerken is niet voor iedereen ideaal. Toch is de verwachting dat geheel of gedeeltelijk permanent thuiswerken, meer dan voor de crisis, als norm geaccepteerd zal worden. Paradoxaal genoeg kan dat ook tot gevolg hebben dat mensen juist verder van hun werk gaan wonen.

Ook de manier waarop we voor de crisis invulling gaven aan recreatie en ontspanning blijkt nu niet meer mogelijk. Sportscholen, (voetbal)stadions, festivals en musea zijn plekken waar veel mensen samenkomen en dat brengt nu risico's met zich mee.

Het openbaar vervoer lijkt op dit moment de verliezer van de crisis.

De inrichting van de stad, en van gebouwen lijkt nog belangrijker geworden voor hoe we ons kunnen bewegen in die stad en gebouwen, en hoe we de stad en gebouwen kunnen gebruiken.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Door de crisis zijn we ons veel bewuster geworden van het belang van de openbare ruimte. Niet alleen omdat, als er veel ruimte is, mensen zich eenvoudiger aan de 1,5 meter richtlijnen kunnen houden. Maar ook omdat de aanwezigheid van openbaar groen, rust en natuur in de directe woonomgeving, opeens een belangrijke rol hebben voor recreatie en ontspanning. Want op die plaatsen is recreatie en ontspanning nog wel mogelijk, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in sportscholen.

Voordelen van de coronacrisis zijn de schonere lucht en het oplossen van de files. Dat is iets om vast te houden. Eerder braken we ons het hoofd om de mobiliteit met 10% terug te brengen en nu is het zowaar in één klap gebeurd. Er wordt nu gesproken over langere termijn- aanpassingen in gebruik van infrastructuur en afremmen van mobiliteit op een manier die voor de crisis niet voor mogelijk werd gehouden.

De coronacrisis en digitalisering hebben invloed op de aantrekkelijkheid van de stad; het buitengebied wordt aantrekkelijker maar in Oost Nederland moeten we nog wel wat doen om dit voordeel te benutten.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

In 2019 gingen het PBL en CBS bij hun bevolkingsprognose tot 2050 nog uit van een trek naar de stad, en bevolkingskrimp in het landelijke gebied. Moet dat bijgesteld worden? Gaat de nieuwe waardering voor groen, ruimte en rust en 'op afstand werken' leiden tot een golf van suburbanisatie? Leidt dat tot meer of minder mobiliteit? En wat betekent dat voor de woningbouw? Of blijft de trek naar de stad desondanks dominant?

Verschillende mensen wijzen op de kansen die de coronacrisis biedt voor het verduurzamen van de economie. Daar past ook een ander perspectief op de fysieke leefomgeving bij. In de ruimtelijke ordening en de manier waarop we de leefomgeving inrichten komt heel veel samen.

Die inrichting van de fysieke ruimte is deels afhankelijk van keuzes die we maken over wonen, werken, recreëren en reizen. Aan de andere kant is de inrichting van de fysieke ruimte deels ook bepalend voor hoe we kunnen wonen, werken, recreëren en reizen. De vraag daarbij is of deze nieuwe kijk op de fysieke leefomgeving onder invloed van de coronacrisis blijvend tot andere keuzes gaat leiden.

Meer lezen

RLI (2020). *Kies na coronacrisis voor groen herstel*. Advies 'Groen uit de crisis'. Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. Den Haag, 10 juli 2020.

Voermans, Ton (2020). *Eerste bedrijven stoten kantoren af: thuiswerken wordt de norm*. Artikel in Algemeen Dagblad d.d. 10 juli 2020.

Provincie Overijssel (2020). *Corona Mobiliteitsprotocol voor werkgevers in Overijssel*. Provincie Overijssel. Zwolle, 6 juli 2020.

Smit, Hans-Hugo (2020). *Ik heb nog niemand de dood van het dorp horen verkondigen*. Platform Gebiedsontwikkelingen, 6 juli 2020.

Cushman & Wakefield (2020). *Kantooropname daalt met 20 procent ten opzichte van eerste halfjaar van 2019*. Artikel van Jan Verhaegh d.d. 1 juli 2020.

Rottier, Jan Pieter ((2020). *Coronaproof Deltaplan Mobiliteit: match vraag en aanbod beter*. Artikel in Verkeersnet d.d.25 juni 2020.

Companen (2020). *Half miljoen werknemers verwacht meer structureel te gaan thuiswerken*. Companen, Arnhem, 22 juni 2020.

NVM (2020). *Huizenmarkt blijft stabiel*. Nieuwegein, 16 juni 2020.

SCP, CPB en PBL (2020). *Gedeeltelijk thuiswerken en online onderwijs houden druk op OV beheersbaar*. Advies planbureaus aan het kabinet. Den Haag, 2 juni 2020.

SCP, CPB en PBL (2020). *Vanuit brede welvaart naar oplossingen coronacrisis kijken*. Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus: Aandachtspunten voor een herstelbeleid. 28 mei 2020.

Stec Groep (2020). *Driekwart winkelcentra moet nog compacter*. Onderzoek Stec Groep onder ruim 120 gemeenten. Arnhem, 25 mei 2020.

Platform Gebedsontwikkelingen.nu (2020). *Ruimtelijk onthaasten in tijden van Corona*. 20 mei 2020.

Baggerman, Kasper (2020). *Eenzaamheid en vervreemding door wegvallen openbare ruimte*. In: Stadszaken. Dagelijks nieuws over de fysieke leefomgeving. 16 april 2020.

Frey, William H. O (2020). *Even before coronavirus, census shows U.S. cities' growth was stagnating*. Brookings, 6 april 2020.

Tijdschrift Verkeerskunde (2020). *Effecten coronamaatregelen op mobiliteit van mannen en vrouwen. Samenvattingen uit vijf blogs over de impact van corona op mobiliteit*. Twee artikelen in editie 3/2020.

Overijssel grensoverschrijdend

In Overijssel zijn veel (hightech) bedrijven te vinden die in een mondiale markt opereren. Afnemers en toeleveranciers zijn vaak ver buiten de nationale grenzen gevestigd en de Overijsselse infrastructuur is daar ook op ingericht. De relatie met exportland Duitsland is sterk. De A1 is een belangrijke verbindingroute voor goederenvervoer van en naar Noord- en Oost Europa. In onze grensstreek wonen, werken en studeren veel Duitsers (meer dan andersom) met Enschede als brandpunt.

Kwetsbaarheden

De coronacrisis is een grensoverschrijdend probleem en zet de Europese samenwerking onder druk. Niet alleen wat betreft de beheersing van het virus maar ook als het gaat om het opvangen van de economische gevolgen. Ieder land treft zijn eigen maatregelen. Wat betreft grensoverschrijdende samenwerking zien we dat, als gevolg van corona, juist in grensregio's als de onze, de aanwezigheid van landsgrenzen weer ervaren wordt.

We zijn erg afhankelijk van het buitenland voor voedsel, energie, gezondheid en economie en daarmee kwetsbaar.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

De crisis zorgt er echter ook voor dat we worden uitgedaagd om grensoverschrijdend te denken. Dit beperkt zich niet alleen tot de

letterlijke (grens)verbindingen met Duitsland, maar geldt ook voor het oprekken van de 'geestelijke grenzen'. Het zien van kansen voor duurzame oplossingen en kansen, dwars door thema's, organisaties en beleidskolommen heen is hier ook onderdeel van. Verder van toepassing is het versterken van grensontkennend werken en denken.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

De uitdaging is om grensontkennend samen aan de slag te gaan met de toekomst na corona, vanuit de gedachte dat 'de beste manier om de toekomst te voorspellen is door haar zelf te creëren' (Stephen R. Covey).

Het antwoord op de afhankelijkheid van het buitenland is niet om ons terug te trekken achter onze landsgrenzen, maar hoe te komen tot een en-en ontwikkeling: en NL/regio, én Europa bijvoorbeeld. Of transnationale samenwerking én lokale/regionale samenwerking. Hoe leren we gedifferentieerder te kijken?

Meer lezen

RTV Oost (2020) *CDA wil deze maand oplossing voor ondernemers in de grensstreek*. 3 juni 2020.

RTLZ (2020). *Corona is goed voor export van onze fietscultuur*. 14 mei 2020.

De groene Amsterdammer (2020). *Corona: de economie van straks. 'Ons bestaan hoeft er niet ongelukkiger van te worden'*. 22 april 2020.

Groenveld, Sandra (2020) *Effectieve grensoverschrijdende samenwerking*. Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 7 april 2020.

Accountant (2020). *'Corona-virus: Economie Nederland in top 5 meest getroffen landen'*. Maart 2020.

Universiteit Maastricht (2020). *Corona beheerst vooral de grensoverschrijdende situatie*. Jaarlijkse ITEM Grenseffectenrapportage 2020. Maastricht, 20 maart 2020.

Digitalisering, data en ICT

De provincie Overijssel heeft als een van de eerste provincies het buitengebied nagenoeg geheel verglaasd. Dit is een goede uitgangspositie voor de sterk vertegenwoordigde landbouw- en recreatiesector maar ook voor zorg op afstand en wonen in het groen.

Het jaar 2020 zal niet alleen herinnerd worden als het jaar van COVID-19 maar ook als het jaar dat we veranderden in digitale samenlevingen, aldus Enrique Medina Malo, als expert betrokken bij de OECD.

Digitalisering is al langere tijd gaande. Nederland is wereldwijd één van de landen met de grootste internetdichtheid. Dat heeft enorm bijgedragen aan het gemak en de snelheid waarmee vele mensen hun werk thuis hebben kunnen oppakken. Alsook voor onderwijsinstellingen (van universiteit tot kleuterschool) die hun lessen online hebben kunnen geven. Ook vergaderingen, en zelfs bijeenkomsten met meer dan honderd mensen, konden online gehouden worden.

Er wordt gewerkt aan de implementatie van een app voor het vergemakkelijken van het traceren van coronabesmettingen. Iets dat nog niet zo lang geleden enkel in sciencefiction films voorkwam. De vraag is of dit niet te snel gaat? Tegenover alle gemakken staan ook de risico's van cybercriminaliteit en schending van privacy met

bijbehorende ethische dilemma's. Reden voor velen om juist tot voorzichtigheid te manen bij de invoering van een corona-app.

Kwetsbaarheden

De coronacrisis maakt zichtbaar dat er grote verschillen zijn in de mate waarop mensen kunnen meekomen in de digitale samenleving. In het onderwijs zag je dat aan het feit dat Ipads en laptops moesten worden uitgedeeld aan leerlingen die deze middelen niet hadden. Voor ouderen is deze nieuwe ICT-werkelijkheid vaak een sprong te ver en levert stress op.

De crisis, en de discussie over het inzetten van een corona-app legt de nadruk op privacy en de drijvende krachten achter het gebruik van data.

Toevallige ontmoetingen zijn lastiger te organiseren en worden meer gemist. Tegelijkertijd helpt de digitalisering om elkaar in een lockdown toch te ontmoeten.

Voor kleine gemeentes is het door capaciteitsproblemen lastiger om digitale mogelijkheden te benutten.

De kwaliteit van digitale verbindingen is afhankelijk van de digitale infrastructuur (aanwezigheid van glasvezel, goede wifi).

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Digitalisering is enorm versneld. Door de crisis zijn we gedwongen tot flexibiliteit en het benutten van digitale hulpmiddelen. Veel meer mensen blijken digitaal vaardig dan gedacht. En ook voor meer introverte en prikkelgevoelige leerlingen en werkenden blijkt het meer digitaal werken positief te zijn.

Ook lijkt er nog ruimte voor meer leren te zijn. Zo lijkt, met name de overheid, nog niet alle digitale systemen optimaal te benutten.

Veel overleggen en zelfs congressen en lezingen bleken veel makkelijker online te organiseren dan van tevoren gedacht. Ook in het onderwijs en de zorg laat de coronacrisis de meerwaarde van technologische toepassingen zien.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

De vraag is in hoeverre de versnelde digitalisering een aantal zaken blijvend zal veranderen. Zullen het op afstand vergaderen of de virtuele hoorcolleges blijvend zijn? Wordt de cultuur van werktijden van 9 tot 5 doorbroken?

De vraag is ook hoe we gaan terugkeren naar het fysieke menselijke contact. Terug naar de situatie voor corona is wellicht eenvoudiger dan naar een deels digitale en deels fysieke samenleving. Waar ligt de balans tussen digitaal en menselijk contact?

Meer lezen

Reader Corona-app ronde tafel gesprek Tweede Kamer 22 april 2020

Rathenau Instituut (2020b). *De coronacrisis vraagt om zorgvuldig handelen en democratisch debat*. 17 april 2020.

Rathenau Instituut (2020a). *Werken op waarde geschat. Grenzen aan digitale monitoring op de werkvloer door middel van data, algoritmen en AI*. 8 april 2020.

Klimaat en water

De effecten van klimaatverandering worden steeds meer zichtbaar. Het voorjaar van 2020 was een van de droogste ooit. Vooral de hoge zandgronden in Twente zijn gevoelig voor droogte: beken vallen droog en gewas verdort. Er zijn veel (lokale) plannen van bewoners voor duurzame energie. Tegelijkertijd is er ook weerstand tegen windmolens en zonnevelden.

Kwetsbaarheden

We zouden het bijna vergeten, maar de coronacrisis is niet de enige crisis waar we op dit moment mee te maken hebben. De klimaatveranderingen leiden wellicht niet tot een overbelasting van onze ziekenhuizen, op verschillende andere vlakken zijn de gevolgen van klimaatverandering wel zichtbaar.

De klimaat- en wateropgave is daarmee niet veranderd. De coronacrisis maakt wel de urgentie van de verduurzaming op gebied van klimaat, water, energie en voedsel zichtbaar.

De zoetwatervoorraad is met name in Twente kwetsbaar. Het watergebruik is tijdens de lockdown enorm toegenomen.

De verwachte recessie kan effect hebben op de klimaatuitdagingen: de energietransitie of andere verduurzamingsdoelen zouden wel eens minder prioritair kunnen worden.

De coronacrisis als generale repetitie voor de nog grotere klimaatcrisis.

Veerkracht en aanpassingsvermogen

Intrigerend is, dat we door de coronacrisis en masse thuis gaan werken en niet door de urgentie van klimaatverandering. Hetzelfde geldt voor het vliegen. Wat kunnen we leren van de coronacrisis voor het bereiken van gedragsveranderingen die we voor de klimaatopgave zo nodig hebben.

De omvang van je (sociale) netwerk maakt hoe je in staat bent invulling te geven aan water- en klimaatopgaven. Noaberschap maakt verschil, doordat inwoners die beschikken over een netwerk, beter in staat zijn om kansen en mogelijkheden te benutten.

De jonge generatie lijkt nu op te staan: klimaat, racisme en andere onderwerpen hebben de aandacht. Burgerschapsgedrag en besef van verantwoordelijkheid lijken toe te nemen.

Ook zien we mooie initiatieven als 'cool blocs', lokaal organiseren van verduurzaming, voedselvoorziening, energie en dergelijke.

Nieuw vragen en oude vragen met nieuwe urgentie

Wordt wetenschap meer de basis voor politiek, bestuur en beleid? Of is dit specifiek en uniek voor de coronacrisis? Kan de rol van het RIVM voor het milieu even sterk zijn als voor de volksgezondheid?

Kunnen we in Overijssel expertise op gebied van klimaat en water verder ontwikkelen en zo bijdragen aan herstel van economie en werkgelegenheid? En andersom, kunnen we beleid gericht op onderwijs en scholing en het tegengaan van werkloosheid inzetten voor klimaat en waterbeleid?

Welke nieuwe beleidsopties om klimaatdoelstellingen te realiseren (nieuwe werken) biedt de coronacrisis?

Meer lezen

RLI (2020). *Kies na coronacrisis voor groen herstel*. Advies 'Groen uit de crisis'. Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. Den Haag, 10 juli 2020.

ABN AMRO (2020). *Klimaatverandering heeft meer urgentie gekregen door corona*. Amsterdam, 8 juli 2020.

Vereniging voor Bestuurskunde (2020). *Kracht en kwetsbaarheid van wetenschap tijdens Covid-19*. Vereniging voor Bestuurskunde. Utrecht, 18 juni 2020.

PBL (2020). *PBL adviseert navolging Europees groen herstelbeleid coronacrisis*. Planbureau voor de leefomgeving. Den Haag, 2 juli 2020.

Hoog, Peter van 't, Gedeputeerde Gelderland en Hein Pieper Dijkgraaf Waterschap (2020). *Alle hens aan dek tegen droogte*. Artikel in Trouw d.d.22 juni 2020.

SCP, CPB en PBL (2020). *Vanuit brede welvaart naar oplossingen coronacrisis kijken*. Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus: Aandachtspunten voor een herstelbeleid. 28 mei 2020.

Denktank Coronacrisis (21-05-20) *Contouren van een intelligent herstelbeleid*. 21 mei 2020.

Kerpel, Michiel (2020). *Ex-coronapatiënt: Naar een anderhalve graad samenleving*. Artikel in Reformatorische Dagblad d.d.12 mei 2020.

Dooren, Wouter van (2020). *Kan wetenschap de wereld redden?* Videopresentatie in de reeks Special State of Science (S-SoS), 29 april 2020.

Duurzaam Bedrijfsleven (2020). *'Coronacrisis leert ons dat we vol op klimaatverandering in moeten zetten'*. 27 maart 2020.